

มหาเวสสันดรชาดก :

มิติทางจิตรกรรมและประติมากรรม

ดร. สุรัสวดี อธิวิรัตน์

บทคัดย่อ

ชาดก คือ เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ประเทศที่นับถือพุทธศาสนาล้วนมีชาดกในรูปแบบต่าง ๆ อันได้แก่ วรรณกรรม สำหรับอ่าน สวด หรือเทศนาสั่งสอน และจิตรกรรม ประติมากรรม สำหรับประดับตกแต่งหรือเป็นเครื่องบูชาในศาสนสถาน นับเป็นพันปีมาแล้วที่ชาดกประเภทนิบาตชาดก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทศชาดกและ มหาเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติ ซึ่งเป็นเรื่องสุดท้ายในทศชาดก จะปรากฏความสำคัญและแพร่กระจายในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของพุทธศาสนา และประเทศอื่น ๆ ที่รับนับถือพุทธศาสนา ดังเช่น ประเทศไทย และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บทความนี้มีความมุ่งหมายที่จะบอกกล่าวเล่าเรื่อง มหาเวสสันดรชาดกในรูปแบบหรือมิติทางจิตรกรรมและประติมากรรม นอกเหนือจากความสำคัญในมิติทางวรรณกรรม ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องแยกไปศึกษาเป็นกรณีเฉพาะอีกสาขาหนึ่ง

ที่มาของชาดก

คำว่า “ชาดก” แปลว่า “ผู้เกิด” เป็นคำที่ใช้ในพุทธศาสนา เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า คือ เป็นการเวียนว่ายตายเกิดของพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ ก่อนที่จะลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ชาดกนี้มีลักษณะเป็นสุภาษิต มีการกล่าวถึงคำสอนทางพุทธศาสนา สารสำคัญจึงอยู่ที่คุณงามความดีและคติธรรมในนิทานนั้น

ชาดกนั้นเดิมเป็นนิทานพื้นเมืองของชาวอินเดีย จะเห็นได้ว่าชาดกบางเรื่องก็จะมีลักษณะคล้ายกับมหากาพย์ของอินเดียเช่น มหาภารตะ รามายณะ เช่น การเนรเทศพระเวสสันดรออกสู่ป่า เป็นต้น ต่อมาในสมัยพุทธกาลมีการนำเรื่องราวเหล่านี้มาใช้เป็นแบบอย่างในการสอนที่เหมาะสมกับหลักธรรมในพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นชาดกต่าง ๆ ส่วนใหญ่จึงเป็นเรื่องราวที่เล่าโดยพระพุทธเจ้า ต่อมามีการแก้ไขเพิ่มเติม

เดิมมากบ้างน้อยบ้าง ชาดกบางเรื่องก็มีการแต่งขึ้นมาภายหลัง¹ ต่อมาหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ 3 เดือน มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งแรกที่ ถ้ำสัตตบรรพต กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ทางตอนเหนือของอินเดีย เพื่อจัดระเบียบพระวินัยและรวบรวมพระธรรมเป็นหมวดหมู่ ในการจัดระเบียบครั้งนี้ ในที่ปวงศ์ (พุทธศตวรรษที่ 9) กล่าวว่า มีการรวบรวมชาดกไว้ด้วย กล่าวคือ ชาดกเป็นบทหนึ่งที่อยู่รวมอยู่ในหมวดขุททกนิกายในสุตตันตปิฎก ซึ่งเป็นหมวดที่วาดด้วยพระธรรมเทศนาทั่วไปและมีประวัติและท้องเรื่องประกอบ ดังได้กล่าวแล้วว่า ชาดกนั้นมีลักษณะเป็นนิทานสุภาษิต เพราะฉะนั้นจึงไม่มีการเล่าเรื่อง มีแต่คำสุภาษิต รวมทั้งคำได้ตอบนิทาน ส่วนเรื่องละเอียดนั้นมีเล่าไว้ในอรรถกถาชาดก

เป็นที่ทราบกันว่านิบาตชาดกนั้นมีทั้งหมด 550 เรื่อง แบ่งออกเป็น 22 กลุ่มหรือนิบาต แต่จำนวนเรื่องในชาดกซึ่งเป็นบทที่ 10 นั้นมีเพียง 547 เรื่องเท่านั้น ที่ขาดไป 3 เรื่อง เป็นด้วยในบางเรื่องมีนิทานซ้อนนิทานและไม่ได้นับแยกออกไป² อย่างไรก็ตามทั้งสามเรื่องนี้ได้มีการแต่งเติมในพม่า ในสมัยพระเจ้าอนิรุทธแห่งอาณาจักรพุกาม ได้แก่เรื่อง เวลาม, มหาโควินท, และสุเมธบัณฑิต

การแบ่งชาดกออกเป็น 22 กลุ่มหรือนิบาตนั้น ใช้แบ่งตามจำนวนฉันท์จากน้อยขึ้นไปหามาก และตั้งชื่อหมวดหมู่ตามจำนวนฉันท์ เช่น

ชาดกที่ชุมนุมฉันท์ 1 บท เรียกว่า เอกนิบาตชาดก มีจำนวน 150 เรื่อง

ชาดกที่ชุมนุมฉันท์ 2 บท เรียกว่า ทุกนิบาตชาดก มีจำนวน 100 เรื่อง

ชาดกที่ชุมนุมฉันท์ 3 บท เรียกว่า ดิกนิบาตชาดก มีจำนวน 50 เรื่อง

ชาดกที่ชุมนุมฉันท์ 40 บท เรียกว่า จัดตาศีลนิบาตชาดก มีจำนวน 5 เรื่อง

ดังนั้นเรื่องไปจนถึง 80 บท และมีมหานิบาตชาดกเป็นชุมนุมเรื่องใหญ่ 10 เรื่องโดยมีมหาเวสสันดรชาดกเป็นเรื่องสุดท้าย

ในปี พ.ศ. 235 ได้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งที่สาม ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกที่เมืองปาฏลิบุตร ในครั้งนี้ได้เพิ่มพระอภิธรรมเข้าอีกหมวดหนึ่ง ภายหลังจากการสังคายนาแล้วได้ส่งสมณทูตออกไปประกาศเผยแผ่ศาสนาในประเทศต่างๆ รวม 9 สาย รวมทั้งพระมหินท์ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอโศกด้วย พระมหินท์ได้เดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนาในลังกาพร้อมด้วยพระเถระอื่นๆ อีก 4 รูป และได้ประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในลังกา ต่อมาในปี พ.ศ. 433 หรือ 450³ ได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกในลังกา และได้มีการจารึกรวมทั้งแต่งอรรถกถาไว้ด้วยเป็นภาษาทมิฬที่อาโลกเลนสถาน ตำบลมตเล ในลังกา ต่อมาในปีพ.ศ. 953 หรือ 956 พระพุทธโฆษาและพระเถระชาวอินเดียได้เดินทางไป

¹สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. (2515). พระไตรปิฎกฉบับประชาชน เล่ม 1. หน้า 11.

²สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. (2515). พระไตรปิฎกฉบับประชาชน เล่ม 4. หน้า 467.

³สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. (2515). พระไตรปิฎกฉบับประชาชน เล่ม 1. หน้า 39.

ยังลังกาเพื่อแปลและเรียบเรียงพระไตรปิฎก รวมทั้ง อรรถกถาจากภาษาทมิฬเป็นภาษาบาลีในสมัยของ พระเจ้ามหายานแห่งลังกา⁴

จากการที่พระพุทธโฆสะไปลังกา แสดงให้เห็นว่าพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีในอินเดียได้สูญหายไปหมดแล้ว เพราะฉะนั้นพระไตรปิฎก คัมภีร์และ อรรถกถาต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้ที่เราทราบกันจึงเป็นฉบับที่แปลมาจากภาษาทมิฬทั้งสิ้น เมื่อพระพุทธโฆสะกลับไปยังอินเดียก็ได้ใช้คัมภีร์เหล่านั้นอย่างแพร่หลายต่อมา พุทธศาสนายังคงสืบต่อมาในอินเดียจนกระทั่งเมื่อ ราชวงศ์ของพระเจ้าอโศกหมดอำนาจลงในอินเดีย จึงทำให้พุทธศาสนาเสื่อมทรามลงด้วย จนกระทั่งพุทธ ศตวรรษที่ 10 พุทธศาสนาแทบจะไม่ปรากฏในอินเดีย อีกเลย

ในราวพุทธศตวรรษที่ 7-9 ศูนย์กลางพุทธ ศาสนาและศิลปะอยู่ที่อมราวดีในอินเดียใต้ ในระยะนี้ เกิดสกุลช่างอมราวดีและมถุรา มีการทำศิลปะที่เกี่ยวข้อง ในพุทธศาสนาและอุทิศให้แก่ศาสนามากมาย ศิลปะเหล่านี้มีการเผยแพร่อิทธิพลไปทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีการค้าขายติดต่อกัน จึงถูกนำไปโดย พ่อค้าชาวอินเดียและได้แพร่ขยายไปมากที่สุดในสมัย คุปตะและหลังคุปตะให้แก่อาณาจักรต่าง ๆ ทำให้ ประเทศเหล่านี้มีการทำศิลปะที่เกี่ยวข้องในพุทธ ศาสนาตามแบบอย่างอินเดีย เช่นการทำประติมา- กรรมรูปเคารพ การทำภาพสลักบ้าง และได้เจริญ รุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ เมื่อพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อม

ลงและสูญหายไปจากอินเดียโดยสิ้นเชิง ในพุทธ ศตวรรษที่ 18 เราก็ทราบเรื่องราวของศาสนาได้จาก ประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

คำว่า “ชาดก” นี้พบเป็นครั้งแรกที่จารึกที่ เสาร์วัลลอมรอบสถูปที่ภารุท มีสลักคำว่า “ชาดก” และ ได้ใช้ต่อมา

สำหรับฝ่ายมหายานนั้น เกิดขึ้นในพุทธ ศตวรรษที่ 6 โดยแยกออกจากหินยานและมีการทำ สังกายนาพระไตรปิฎกของมหายานในสมัยพระเจ้า กนิษกะในปี พ.ศ. 643 ทำให้เกิดการจารึกพระไตร ปิฎกของมหายานลงไปบนแผ่นทองแดง บรรจุไว้ใน เจตีย์และเกิดการแต่งคัมภีร์ของมหายานภาษา สันสกฤตขึ้นมากมาย คัมภีร์เหล่านี้ที่มีกล่าวถึงชาดก เรื่องต่างๆ ได้แก่

คัมภีร์มหาวัสตุ เป็นภาษาสันสกฤตผสม ปรากรฤต มีรากฐานมาจากคัมภีร์ฝ่ายโลกุตรวาทิน เล่มที่ 1 กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อยังไม่กำเนิดเป็น พระพุทธเจ้า

คัมภีร์ชาดกมาลา แต่งโดยพระอารยศูรราว พุทธศตวรรษที่ 10 มีชาดก 34 เรื่อง เรื่องราวคล้าย จริยปิฎกของบาลี ชาดกมาลาที่มีการแปลออกเป็น ภาษาจีนชื่อ P'u-sa-pen-sheng-man-lun ในฉบับ ภาษาจีนมีเพียง 14 เรื่อง⁵

คัมภีร์อวทาน เล่าเรื่องที่แสดงถึงผลดี ผลชั่ว ซึ่งเกิดจากกรรม

คัมภีร์อวทานสตก แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 8 มีชาดก 100 เรื่อง⁶

⁴ทริยะ ไกรฤกษ์. (2517). *พุทธศาสนิกชนที่จุลประโทน*. หน้า 42.

⁵แหล่งเดิม.

⁶สินชัย กระบวนแสง. (2520). “ภาพชาดกในอุโมงค์วัดศรีชุม สุโขทัยเมืองเก่า,” ใน *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*. หน้า 33.

มหาเวสสันดรชาดกในประเทศไทย

พุทธศาสนาได้แพร่เข้ามาในประเทศไทยโดย พระอุตรระและพระโสณะทูตของพระเจ้าอโศก ไทย จึงมีการนับถือพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นมา เมื่ออิทธิพล ทางศิลปะได้แพร่เข้ามาในเอเชียอาคเนย์นั้น ไทยก็ได้รับเอาเข้ามาด้วย จึงมีการทำศิลปะที่เกี่ยวข้องใน พุทธศาสนา จากศาสนสถานที่มีเหลืออยู่ในประเทศไทยทำให้เราทราบว่า การทำภาพชาดกในไทยเริ่มทำ และเป็นที่ยอมรับกันมากในสมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12-16 โดยได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียในสมัยคุปตะ ได้มีการพบภาพสลักหลายภาพบนใบเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่นที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ และที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ เป็นภาพสลักเล่าเรื่องชาดกในภาษาบาลี นอกจากนั้นยังได้ค้นพบภาพเล่าเรื่องด้วยปูนปั้นประดับอยู่รอบฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม เป็นเรื่องในคัมภีร์ อวทานซึ่งเป็นคัมภีร์ภาษาสันสกฤต ในลัทธิหินยาน นิกายสรราวาสตีวาทอีกด้วย ต่อจากนั้นเราได้พบภาพสลักเล่าเรื่องชาดกบนแผ่นหินชนวนในอุโมงค์วัดศรีชุม พุทธศตวรรษที่ 19-20⁷ ในสมัยสุโขทัยนั้นมีการเรียกชาดกในมหานิบาติบางเรื่องว่า “มหาชาติ” จากจารึก นครชุมหลักที่ 3 ยุคสุโขทัย พ.ศ. 1900 สมัยพญาสิทธิ มีข้อความจารึกว่า “ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่า **พระมหาชาติ** หาคณสดแลมิได้เลย” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเรียก**มหาเวสสันดรชาดก**กันว่า **มหาชาติ**

มาตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัยเป็นอย่างน้อย⁸ ในขณะเดียวกันจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ 6 กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาที่ 1 พญาสิทธิว่า “ประกอบไปด้วยทานบารมีคล้าย**พระเวสสันดร**” และจากจารึกวัดเขมา หลักที่ 14 ซึ่งเชื่อกันว่าจารึกในปี พ.ศ. 2079 กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลต่างๆ ว่า “ลายปักผืนหนึ่งคำคำสั่งหนึ่ง อำแดงหอมชื่อไว้รองมหาเวสสันดร อำแดงเสนบุษ **มหาเวสสันดร**สำหรับหนึ่งหนึ่งบาท”⁹ จากจารึกเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าในสมัยนั้นมีการเทศน์มหาชาติแล้ว เป็นการเทศน์และสวดกันเป็นภาษาบาลีที่แต่งไว้แต่เดิมแล้วเรียกกันว่า “เทศน์คาถาพัน” ซึ่งต่อมามีการแบ่งคาถาพันนี้ออกเป็นหลายๆ ตอน รวมทั้งหมด 13 ตอนหรือกัณฑ์ โดยถือเอาเกณฑ์การแบ่งตามหลัก รูดงคคุณ 13 หรือ ตามลัศคมรรค (ทางไปสวรรค์ 13)¹⁰ ดังนี้ (ตามคัมภีร์บาลีเดิมไม่มีการแบ่งไว้) ได้แก่

1. กัณฑ์เทศพร มี 19 คาถา

เริ่มตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์และทำปาฏิหาริย์ฝนโบกขรพัต

จบตอนที่พระอินทร์ประสาทพร 10 ประการแก่พระนางผุสดี ภาพที่นิยมทำในกัณฑ์นี้ คือ พระอินทร์ประสาทพรแก่พระนางผุสดี

2. กัณฑ์หิมพานต์ มี 134 คาถา

เริ่มตอนที่พระนางผุสดีจุติลงมาเป็นมเหสีพระเจ้ากรุงสุทนต์

⁷ ลินชัย กระบวนแสง. (2520). “ภาพชาดกในอุโมงค์วัดศรีชุม สุโขทัยเมืองเก่า,” ใน *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*. หน้า 33.

⁸ สนิต อยู่โพธิ์. (2501). *ตำนานเทศน์มหาชาติ*. หน้า 5-6.

⁹ แหล่งเดิม. หน้า 8.

¹⁰ แหล่งเดิม. หน้า 15.

จบตอนที่พระนางมัทรีพรรณนาป่าหิมพานต์ ภาพที่นิยมทำในกัณฑ์นี้คือ พระเวสสันดรประทานช้างปัจจัยนาค

3. **กัณฑ์ทานกัณฑ์** มี 209 คาถา

เริ่มต้นที่พระนางฟูสดีเยี่ยมพระเวสสันดร

จบตอนที่ทั้งสี่กษัตริย์เสด็จออกจากเมืองประทานม้าและรถม้า ภาพที่นิยมทำคือ ตอนจบของกัณฑ์นี้

4. **กัณฑ์วนประเวศ** มี 57 คาถา

เริ่มต้นที่พระเวสสันดรเสด็จถึงเมืองเจตวันภูมิ

จบตอนที่สี่กษัตริย์ทรงผนวช ภาพที่นิยมทำคือ พระเวสสันดรออกเดินป่าพร้อมสองกุมาร

5. **กัณฑ์ชูชก** มี 79 คาถา

เริ่มต้นที่กำเนิดชูชก

จบตอนที่ชูชกพบพรานเจตบุตร ภาพที่นิยมทำคือ ชูชก นางอมิตดาและภรรยาของพราหมณ์ทั้งหลาย

6. **กัณฑ์จุลพน** มี 35 คาถา

เริ่มต้นที่พรานเจตบุตรพรรณนาทางไปเขาวงกต

จบตอนที่ชูชกไปหาพระอัครฤๅษี ภาพที่นิยมทำคือ พรานเจตบุตรพูดกับชูชก

7. **กัณฑ์มหาวน** มี 80 คาถา

เริ่มต้นที่ชูชกพบพระอัครฤๅษี

จบตอนที่พระฤๅษีพรรณนาทางไปเขาวงกตให้ชูชกฟัง ภาพที่นิยมทำคือ ชูชกพบพระอัครฤๅษี

8. **กัณฑ์กุมาร** มี 101 คาถา

เริ่มต้นที่ชูชกถึงเขาวงกต

จบตอนที่ชูชกพาสองกุมารออกจากป่า ภาพที่นิยมทำคือ พระเวสสันดรประทานสองกุมารให้แก่ชูชก

9. **กัณฑ์มัทรี** มี 90 คาถา

เริ่มต้นที่เทวดาจำแลงเป็นสัตว์มาขวางทางพระนางมัทรี

จบตอนที่พระนางมัทรีอนุโมทนาในบุศรทนาน ภาพที่นิยมทำคือ ตอนเริ่มต้นกัณฑ์นี้

10. **กัณฑ์ลักกบรรพ** มี 43 คาถา

เริ่มต้นที่พระอินทร์แปลงกายมาขอพระนางมัทรี

จบตอนที่พระอินทร์ประสาทพร 8 ประการแก่พระเวสสันดร ภาพที่นิยมทำคือ ตอนเริ่มต้นกัณฑ์นี้

11. **กัณฑ์มหาราช** มี 69 คาถา

เริ่มต้นตอนชูชกพาสองกุมารเดินทางมาถึงเมืองสนุชชัย

จบตอนที่พระเจ้ากรุงสนุชชัยยกพลไปเขาวงกต ภาพที่นิยมทำคือพระเจ้ากรุงสนุชชัยไล่ตัวสองกุมารจากชูชก

12. **กัณฑ์ฉกษัตริย์** มี 36 คาถา

เริ่มต้นตอนที่พระเวสสันดรเห็นกองทัพพระเจ้ากรุงสนุชชัย

จบตอนที่ชาวสีพีเชิญให้พระเวสสันดรเสด็จกลับ ภาพที่นิยมทำคือ ตอนเริ่มต้นกัณฑ์ และหก กษัตริย์พบกัน

13. กัณฑ์นครกัณฑ์ มี 48 คาถา

เริ่มต้นตอนที่พระเวสสันดรรับเชิญ

จบตอนที่หกกษัตริย์กลับเข้านคร ภาพที่นิยมทำคือลาพเนชและกลับเข้านคร¹¹

รวมทั้งสิ้นได้ 1,000 คาถาพอตี จึงเรียกกันว่า คาถापัน

อนึ่ง ในสมัยต่อมา มีการแปลมหาเวสสันดรชาดกออกเป็นภาษาไทย และมีการนำเอามาแต่งเป็นคำประพันธ์หลาย ๆ แบบ ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ แต่เนื้อเรื่องและเรื่องราวยังคงเหมือนต้นฉบับเดิม มหาเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติสำนวนต่าง ๆ เหล่านี้ได้แก่

1. **มหาชาติคำหลวง** เป็นฉบับภาษาไทยที่เก่าที่สุดในเวลานี้ แต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

2. **มหาชาติกลอนเทศน์**

3. **กาพย์มหาชาติ** แต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม

4. **มหาชาติคำฉันท์** แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

5. **มหาชาติคำเจียง** ใช้เทศน์กันในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

6. **ลิลิตมหาชาติ**

นอกจากนี้ยังมีสำนวน อื่นๆ อีกหลายสำนวน

ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา นิยมทำภาพเล่าเรื่องชาดกโดยเฉพาะทศชาดกเท่านั้น ลักษณะการทำภาพมักจะเล่าเรื่องเรียงลำดับกันไปเริ่มจากสมัยจบที่เวสสันดรชาดก โดยจะยกเอามาเฉพาะตอนที่สำคัญของแต่ละเรื่อง เช่น ภาพปูนปั้นทศชาดกที่วัดโลย ทำเรื่องลำดับอย่างมีระเบียบ สำหรับมหาเวสสันดรชาดกก็ทำภาพตอนชูชกขอสองกุมารเป็นต้น นอกจากนี้ก็จะทำเป็นจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องตามโบสถ์ วิหาร เพื่อให้ผู้ที่เข้าไปได้ทราบเรื่องราวโดยการใช้ภาพเล่าเรื่อง การเขียนภาพมักจะทำอยู่ที่สองข้างของผนัง อาจจะเขียนเรื่องทศชาติหรือเป็นมหาเวสสันดรชาดกเรื่องเดียว หากเป็นเรื่องเดียวก็จะทำภาพเรียงกันไปทั้ง 13 กัณฑ์ โดยเริ่มตั้งแต่กัณฑ์ทศพรไปจนจบกัณฑ์นครกัณฑ์ ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังจะเห็นได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี วัดอินทาราม จังหวัดชลบุรี วัดสุวรรณาราม วัดช่องนนทรี และพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เป็นต้น

มหาเวสสันดรชาดกในอินเดีย

การนำเรื่องชาดกมาสลักเป็นรูปนั้นปรากฏครั้งแรกในศิลปะอมราวดี โดยได้พบรูปสลักด้วยหินในอินเดียภาคกลาง คือที่สาญจี ภารhut และอินเดียภาคใต้ที่โคสิ นาคารชุนนิโณทะ ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 7-9 เรื่องราวที่สลักได้แก่พุทธประวัติ ชาดก ฯลฯ ชาดกได้แก่ มหากปิ ฉัททันต ทยุร วิฑูร มโหสถ มหาชนก เนมิยราช และมหาเวสสันดรชาดก โดยสลักตามประตูทางเข้าหรือโถงประตูที่ล้อมรอบสลู

¹¹ กรมศึกษาธิการ. (2511). **มหาเวสสันดรฉบับ 13 กัณฑ์**. หน้า 13-23.

ส่วนทางด้านตะวันตกของอินเดียเกิดศิลปะแบบคุปตะและหลังคุปตะ ศาสนสถานที่สำคัญคือถ้ำอชันดา ซึ่งภายในตกแต่งด้วยภาพสลักและจิตรกรรมฝาผนังมากมาย

สาญจี¹²

สาญจีเป็นสถูปที่ตั้งอยู่ทางตอนกลางของประเทศอินเดีย สาญจีมีสถูปหลายองค์ แต่องค์ที่ 1 สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศก มีทางขึ้นอยู่ทางด้านใต้ สถูปนี้มีประตูทางเข้า 4 ด้าน ด้านที่สำคัญคือด้านใต้ เมื่อเข้าไปแล้วจะพบบันไดขึ้นไปยังตัวสถูปซึ่งมีลานทักษิณรอบองค์สถูป ลานนี้สร้างขึ้นในสมัยหลัง ประตูแต่ละด้านสร้างไม่พร้อมกันและมีความเป็นมาต่างกัน คือประตูทางเข้า (ซึ่งต่อไปนี้ขอเรียกว่า โตรณะ) ประกอบด้วยเสาสองต้นซึ่งเรียกชื่อเสาทันทิศที่ตั้งอยู่

โตรณะด้านใต้

เป็นด้านที่สำคัญ สร้างเป็นด้านแรกในราว พ.ศ.ที่ 1 สมัยเดียวกับการสร้างเสาช้างของพระเจ้าอโศก เป็นด้านที่ทรุดโทรมที่สุด

โตรณะด้านเหนือ ตะวันออก ตะวันตก

สร้างขึ้นในกษัตริย์ราชวงศ์ลัทธิวาหะ โดยพระเจ้าศรีสาตกรณิ ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์แรกของราชวงศ์นี้ โดยใช้ช่างจากแคว้นอันธาระ สร้างพร้อมกันทั้งสามด้าน ด้านเหนืออยู่ในสภาพที่ดีที่สุด ยังคงรักษาลักษณะลวดลายดั้งเดิมไว้ได้ ทำให้เราทราบถึงความนึกคิดในการทำลวดลายของประตูในสมัยนั้นได้

โตรณะด้านตะวันตก ตรงเสาทันทิศใต้และตั้งประตูท่อนกลางของโตรณะด้านใต้ทำโดยบัลมิตร

(Balamitra) แห่ง อัยจุทา (Aya-Chuda) ซึ่งเป็นช่างสลักงานแห่งวิทิตา

โตรณะด้านตะวันออก

ตรงเสาทันทิศใต้และโตรณะด้านตะวันตกที่ตรงเสาทันทิศเหนือสลักโดยนาคปิย (Nagapiya) แห่ง สมัยกษัตริย์กูระ (Kurara)

ลักษณะของประตู (กล่าวเฉพาะโตรณะด้านเหนือเพราะเป็นด้านที่สมบูรณ์ที่สุด)

โตรณะแต่ละด้านประกอบด้วยเสา 2 ต้น ความสูงของเสาไม่รวมถึงส่วนยอดที่ใช้ประดับประมาณ 8.53 เมตร มีตั้งประตูพาดขวางเสาทั้งสองนี้อยู่จำนวน 3 ท่อนซึ่งที่ปลายของตั้งทั้งสามนี้มีลายขดม้วนเป็นวงกลมแบบกันหอย ระหว่างตั้งประตูทั้งสามท่อนนี้จะมีแท่งหินสี่เหลี่ยมจำนวน 3 ท่อนมาแบ่งช่องว่างระหว่างตั้งประตูออกเป็น 4 ช่องซึ่งในแต่ละช่วงนี้ประดับด้วยตัวสัตว์สองชนิดๆ ละ 2 ตัว คือ ช้างและม้าพร้อมคนขี่ ยืนอยู่คนละด้านหันหน้าเข้าหากัน ตั้งประตูท่อนล่างสุดตรงส่วนล่างสลักเป็นรูป Salabhanjikas ซึ่งใช้ค้ำกับตัวเสาด้วย ที่ว่างระหว่างตรงปลายของตั้งประตูประดับด้วยภาพบุคคลเล็กๆ เหมือนกันหมด ที่บนลายกันหอยนั้นประดับด้วยช้างหรือสิงห์ บนตั้งประตูท่อนบนสุดประดับด้วยสิงโตหรือช้าง 4 เชือก โดยเฉพาะที่โตรณะด้านเหนือเป็นช้างยืนอยู่มีรูตรงวงช้างทั้ง 8 เชือก ซึ่งดูเหมือนว่าจะมีงาช้าง 2 ช้างเสียบอยู่ แยกหันปลายไปข้างละด้าน ปัจจุบันเหลืออยู่ข้างเดียว

¹²Mitra, Debala. (1973). **Sanchi**. pp. 18-21.

ยอดของเสาดั้งแต่ต้นประดับด้วยธรรมจักร ตั้งอยู่บนเสาดังเดียว ถัดจากธรรมจักรเป็นคล้ายสามง่าม ซึ่งหมายถึงรัตนตรัยซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา หมายถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

ไตรณะทั้งสี่ด้าน แต่ละด้านมีภาพสลักทั้ง ทางข้างหน้าและข้างหลังเป็นภาพสลักนูนต่ำ สลักหนาแน่นยิ่งกว่าที่การหุด แต่ภาพต่างๆ ก็มีระเบียบโดย การทำภาพซ้อนขึ้นไปในแนวตั้ง แต่คาบเกี่ยวกันทำให้ ดูลึกยิ่งกว่าแต่เก่า เป็นภาพที่มีมิติ ความงามของ ทรวดทรงและท่าทางจะพบได้ในรูปบุคคล ซึ่งภาพ บุคคลนี้จะมีการแสดงลักษณะอาการคล้ายจะเคลื่อนไหว การประกอบภาพแม้มีบุคคลอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็ มีจุดศูนย์กลางทำให้ดูคล้ายกับว่าประชาชนเหล่านั้นมี ระเบียบ¹³

ลวดลายของภาพสลักที่ประตูแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภท¹⁴

1. ภาพชาดกซึ่งมีเพียง 5 เรื่องได้แก่
  - ก. ฉันทันต (Chhaddanta)
  - ข. มหากปิ (Mahakapi)
  - ค. อลัมพูสา (Alambusa)
  - ง. สาม (Sama)
  - จ. เวสสันดร (Vessantara)
2. ภาพพุทธประวัติ
3. ภาพเกี่ยวกับพระมุนุขย์พุทธ
4. ภาพเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ทาง

พุทธศาสนาที่อยู่ในยุคหลัง

5. ภาพเบ็ดเตล็ดและลวดลายตกแต่ง

ชาดกที่สามัญนี้มีการสลักรายละเอียดมากกว่าที่การหุด มหาเวสสันดรชาดกนี้สลักอยู่ที่ตั้งประตู ทั้งสองของท่อนล่างของไตรณะด้านเหนือ เริ่มเรื่อง ทางด้านหน้า เป็นตอนพระเวสสันดรบริจาคช้างก่อน ออกบวช จะเห็นมีบุคคลชื่ออยู่บนหลังช้าง ถัดมาทาง ซ้ายเป็นเสาและมีป้อม มีกษัตริย์ทั้งสี่ประทับบนรถม้า เป็นการเสด็จออกสู่ป่า ถัดมาข้างหน้าเป็นรถม้า มีม้า อยู่ข้างหลังรถม้า ซึ่งแสดงถึงการบริจาคทานม้าและ รถม้าแก่พราหมณ์ ที่ปลายด้านซ้ายสุดเป็นภาพ พระนางมัทรีอุ้มกัณหาและพระเวสสันดรอุ้มชาลีออก เดินสู่ป่า เรื่องราวเรียงกันเป็นลำดับและจะเรียงต่อไป ทางด้านหลังของประตู ทางด้านขวาสุดของรูปเป็น ตอนอยู่ป่า จะเห็นมีต้นไม้และสัตว์ประกอบอยู่ด้วยซึ่ง แสดงถึงฉากป่านั่นเอง ถัดออกมาตรงกลางของรูป แสดงถึงชีวิตภายในอาศรมที่มีคนนั่งอยู่ในอาคาร ถัด มาทางซ้ายเป็นตอนยกสองกุมารให้แก่ชูชก ซึ่งตรง ส่วนล่างของภาพมีสองกุมารถูกชูชกถือแฉักคอยเขี่ยนตี และมีรูปพระเวสสันดรจูงสองกุมารให้ชูชก ถัดออกมา ทางซ้ายเป็นตอนพระอินทร์ขอพระนางมัทรี จะเห็น พระนางมัทรียืนอยู่ระหว่างพระอินทร์และพระเวสสันดร หันหน้าไปทางพระเวสสันดร ทางซ้ายสุดของรูปเป็น ตอนพบกันของทกษัตริย์และเดินทางกลับกรุงสวชัย จะเห็นรถม้ามีคนขี่ม้าและเหล่ากองทัพ¹⁵

¹³ มจ. สุภัทรทิศ ดิสกุล. (2511). ศิลปอินเดีย.

¹⁴ Mitre, Debala. (1973). Sanchi. p. 23.

¹⁵ Ibid. p. 28.

ภาพสลักมหาเวสสันดรชาดกที่เสาไตรณะ สาญจี

การหุด

การหุดเป็นสถูปที่สร้างขึ้นราว พ.ศ. 200-250 อยู่ห่างจาก อุจหาร (Uchahara) ไปทางตะวันออกเฉียงเหนือหกไมล์ และมีชื่อที่เป็นที่รู้จักกันอีกชื่อหนึ่งว่า ไภรองปุร (Bhaironpur) การหุดตั้งอยู่ทางภาคกลางของประเทศอินเดีย นอกจากสถูปแล้ว ยังมีรั้วล้อมรอบสถูปและประตูทางเข้าทั้งสี่ด้าน เสาร์รั้วล้อมรอบสถูปมีจำนวนทั้งหมด 80 ต้น แบ่งเป็นด้านละ 20 ต้นสี่ด้าน เสาร์ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ ประกอบไปด้วยภาพสลักที่สวยงามมากมาย เป็นภาพสลักนูนต่ำ ภาพมีลักษณะอย่างง่าย ๆ การประกอบภาพยังอยู่ในขั้นต้น การแสดงทัศนียวิสัยโดยการวางภาพเป็นแนวตรงซ้อนกันขึ้นไป แต่ทำทางเป็นอย่างง่าย ๆ ภาพลัทธิ นุ่มนวล ภาพบุคคลขนาดใหญ่สลักอยู่บนเสาร์รั้วเป็นแห่งๆ เป็นลักษณะภาพอย่างง่ายแต่ก็แสดงถึงความสวยงาม ด้วยฝีมือของช่างที่มีความชำนาญ เสาร์รั้วที่การหุดนี้มีจารึกมากมาย ซึ่งตัวอักษรมีลักษณะเช่น

เดียวกับที่สาญจีในสมัยต้น มีการจารึกชื่อบุคคลที่สร้างส่วนต่างๆ ของศาสนสถานแห่งนี้ จากจารึกที่นี้เองทำให้เราทราบว่ามีการจารึกคำว่า **ชาดก** ขึ้นเป็นครั้งแรกโดยสลักไว้กับภาพชาดก ภาพสลักที่การหุดแบ่งออกเป็นหลายประเภท ได้แก่

1. รูปอมนุษย์
2. ภาพเทพและเทพี
3. ภาพชาดกรวมทั้งภาพเกี่ยวกับประวัติศาสตร์
4. ภาพศาสนสถานและสิ่งเคารพในพุทธศาสนา
5. ภาพเล็กๆ น้อยๆ และลวดลายเครื่องประดับ

ภาพทั้งหมดนี้จะมีจารึกบอกชื่อไว้เป็นส่วนใหญ่ ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะภาพชาดกเท่านั้น ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 25 เรื่อง¹⁶ เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้สลักไว้ที่เสาดตรงประตูทางเข้า แต่เป็นภาพที่ไม่สมบูรณ์

¹⁶Cunningham, A. (1962). **Stupa of Bharhut.** pp. 50-51.

มีเหลืออยู่เพียงเล็กน้อย เป็นภาพรถม้าพร้อมม้า 4 ตัว และมีเด็กชายและเด็กหญิงกำลังถูกจูงซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นกัณหา ซาลี ส่วนภาพที่สมบูรณ์ เป็นตอนที่พระเวสสันดรยกช้างปัจจัยนาครให้แก่ผู้มาขอ ในภาพกำลังหลั่งน้ำแสดงถึงอาการยกให้ และอีกภาพหนึ่งเป็นตอนที่จูงช้างออกไป

ภาพสลักมหาเวสสันดรชาดกที่ถ้ำหฤต

โคลี

ศาสนสถานแห่งนี้สร้างขึ้นในราว พ.ศ. ที่ 8 อยู่แถบลุ่มน้ำกษณาตอนใต้ ภาพสลักมหาเวสสันดรชาดกที่นี่ เป็นตอนพระเวสสันดรยกช้างปัจจัยนาครให้แก่ผู้มาขอ ปัจจุบันนี้ภาพนี้อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองมัทราส

อชันดา

อชันดาเป็นศาสนสถานตั้งอยู่ทางตะวันตกของอินเดีย เป็นอาคารที่เจาะเข้าไปในภูเขาซึ่งสูง 430 เมตร มีหลายห้องเรียกตามลำดับหมายเลข อชันดาเป็นศาสนสถานที่มีมาแต่โบราณ แต่เจริญรุ่งเรืองใน พ.ศ. ที่ 9-11 ซึ่งตรงกับศิลปะสมัยคุปตะของอินเดียภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ราชกุฏฏุท ภายในถ้ำมีการตกแต่งด้วยภาพสลักและภาพเขียนอย่างสวยงามมากมาย ในที่นี้จะขอกกล่าวเฉพาะภาพเขียนซึ่งมีอยู่ในถ้ำที่ 1, 2, 6, 7, 11, 16, 17 ภาพเหล่านี้วาดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 1100-1150 ซึ่งเป็นระยะที่จิตรกรรมอินเดียสวยงามสูงสุด เรื่องราวของภาพแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ภาพพุทธประวัติบางตอน
  2. ภาพชาดกต่างๆ ประมาณ 30 เรื่อง
- ภาพเหล่านี้จะปรากฏอยู่ที่ผนัง เสา เพดาน

องค์ประกอบของภาพ

มีการเขียนภาพเต็มพื้นผนังทั้งหมด หากมองอย่างพิถีพิถันแล้ว ภาพเหล่านี้จะแบ่งออกเป็นส่วนๆ มีระเบียบและมีเอกภาพโดยใช้เส้นบางเส้นในภาพนำสายตาของผู้ดูไปยังจุดศูนย์กลางของกลุ่มภาพนั้น และต่อจากนั้นจึงจะนำออกไปยังขอบนอกของกลุ่มภาพซึ่งมีส่วนประกอบส่วนนอกของกลุ่มภาพอีกกลุ่มหนึ่งเข้ามาปนอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มภาพที่อยู่ใกล้เคียงกันเกิดจากภาพบริวารของบุคคลสำคัญ ในภาพ บริวารเหล่านี้เป็นลือนำจากกลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง ทำทางตลอดจนทิศทางในการแสดงท่า การเอียงตนและใบหน้าที่หันไปมอง ทำให้ทราบได้ว่าบริวารผู้นั้นอยู่ในกลุ่มใด ถึงแม้ว่าบริวารผู้นั้นจะตกอยู่ในขอบเขตของอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่ใกล้เคียงแล้ว ในองค์ประกอบภาพเดียวกันจิตรกรใช้จุดที่นำสายตาให้มองลึกได้หลายจุดพร้อมกันสิ่งนี้ทำให้ภาพดูเคลื่อนไหวได้ และมีความละเอียดอ่อน

ภาพจิตรกรรมฝาผนังมหาเวสสันดรชาดกที่ถ้ำชันตา

เทคนิคในการวาด

ภาพที่ถ้ำชันตาเป็นภาพสีปูนแห้ง (Stucco) และเป็นวิธีที่ใช้ในทวีปเอเชีย สีที่ใช้มีขาว เหลือง ดำ น้ำเงิน เขียว น้ำตาลหลายโทน¹⁷ (คือโทนสี) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าภาพเขียนชาดกที่นี่มีมาก จึงขอกล่าวเฉพาะทศชาดกเท่านั้น

ชาดกเรื่อง	มโหสถ	อยู่ในถ้ำที่	16
ชาดกเรื่อง	ภูริทัต	อยู่ในถ้ำที่	1
ชาดกเรื่อง	วิฑูรบัณฑิต	อยู่ในถ้ำที่	2
ชาดกเรื่อง	มหาเวสสันดร	อยู่ในถ้ำที่	17

มหาเวสสันดรชาดกล้วนแต่เป็นเรื่องที่อยู่ในถ้ำที่ 17 ทั้งสิ้น ภาพบางภาพจะมีเรื่องอื่นมาคั่นไม่ต่อกัน ภาพที่ปรากฏมีดังนี้ พระเวสสันดรกำลังเล่าเรื่องราวที่ถูกเนรเทศให้พระนางมัทรีฟัง จะเห็นว่าพระนางมัทรีมองพระเวสสันดรด้วยอาการเศร้าโศก

ภาพต่อออกไปจะเห็นนางสนมกำลังมองพระนางมัทรีด้วยความสงสาร ตัดกันเป็นตอนที่ต่อจากสองตอนบน คือ หลังจากที่ฟังข่าวด้วยความเศร้าสร้อยแล้วพระเวสสันดรกำลังปลอบพระนางมัทรี ตอนต่อมาเป็นตอนที่พระนางมัทรีพร้อมพระกุมารทั้งสองและพระเวสสันดรกำลังออกจากเมืองมีบุคคลโผล่ออกมาทางหน้าต่างสองคนอาจจะจะเป็นพระเจ้าสญชัยและพระนางพุลดีกำลังเฝ้ามองการจากไปของสี่กษัตริย์ส่วนอีกภาพหนึ่งแยกตอนออกมาไม่ต่อกับภาพที่กล่าวมาข้างต้น คือ เป็นตอนที่ ชูชกคนทางซ้ายสุดของรูป (ที่หน้าตาน่าเกลียด) กำลังรับเงินค่าไถ่จากพระเจ้าสญชัยเพื่อไถ่พระนัดดาทั้งสอง ส่วนภาพอื่น ๆ เป็นภาพเหล่านางสนมและขุนนาง ในวังของพระเจ้ากรุงสญชัย แสดงให้เห็นถึงอารมณ์และความรู้สึกในขณะนั้นซึ่งเป็นความสามารถของจิตรกร

มหาเวสสันดรชาดกในลังกา

พระพุทธศาสนาได้เข้ามาในประเทศลังกาในพุทธศตวรรษที่ 3 ในคัมภีร์มหาวงศ์กล่าวว่า ในพุทธศตวรรษที่ 2 พระเจ้าทภูฏคามณีโปรดให้วาดภาพรอบ ๆ ผนังห้องกรูที่รูวันเวลิในเมืองอนูราชปุระและจากบันทึกของหลวงจีนฟาเทียนกล่าวว่า ได้เห็นภาพทศชาดกบนผ้าไหมและผ้าอื่น ๆ¹⁸ อย่างไรก็ตามจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นที่รู้จักดีในเมืองอนูราชปุระ ได้แก่ที่ ลีคิริยา มหินทเล มหิยัมคน ส่วนที่เมืองโปลนารูวะ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของลังกาในสมัยพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งมีศาสนสถานที่สำคัญคือวิหารเหนือหรือวิหารตีวงกะ

¹⁷India Ministry of Information and Broadcasting. **The Way of the Buddha.** p. 312.

¹⁸Wray Elizabeth. **Ten Lives of the Buddha.** p. 112.

(หรือ ดิวัมกา) ที่สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าปรัก-
กรมพหุที่ 1 (พ.ศ. 1696-1729) หรือหลังกว่านั้น ภาพ
ที่ประดับอยู่ภายในวิหารเหนือ ประกอบด้วยภาพพุทธ
ประวัติ ภาพชาดก และภาพอื่นๆ ที่ยังไม่สามารถ
ตีความได้

ภาพลายเส้น เรื่องมหาเวสสันดรชาดก
ที่วิหารเหนือ ในลังกา

ลักษณะของภาพ

จิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้จัดได้ว่าเป็นภาพชุด
กลุ่มใหญ่ที่สุด ภาพเขียนถูกวาดขึ้นบนพื้นที่ทั้งหมดบน
ฝาผนังด้านในของอาคาร ดังปรากฏภาพเล่าเรื่อง
พุทธประวัติและชาดก เป็นภาพสีปูนเปียกอยู่ทั่วไป ทั้ง

อาราม¹⁹ ใช้สีเอกรงค์ มีเพียง 3 สี คือเขียว แดง
เหลือง โดยใช้สีแดงตัดเส้นรอบวงซึ่งความหนาของ
เส้นรอบวงนี้ไม่เท่ากัน และยังมีเส้นแรงแบบบาง ๆ
เป็นภาพสามมิติซึ่งเขียนโดยช่างที่มีความชำนาญมาก
และอยู่ในสกุลช่างที่มีการทำสืบต่อกันมานาน และได้
รับอิทธิพลจากอินเดียคือเน้นความงามของเส้นและ
ทรวดทรงตามธรรมชาติของรูปบุคคลที่แสดงกิริยาอาการ
ช่างสามารถเขียนเส้นต่าง ๆ กลมกลืนประสานเข้ากัน
ได้อย่างดีด้วยความเฉลียวฉลาด ทำให้ภาพเขียนนี้เป็น
ภาพที่ดีที่สุดแห่งหนึ่งในยุคนี้

การลำดับเรื่อง

ภาพชุดนี้แบ่งออกเป็น 3 แถว ภาพ
มหาเวสสันดรชาดกอยู่ในแถวกลาง ซึ่งแบ่งภาพ
ออกเป็น 2 ตอนทางซ้ายและขวา

ตอนทางขวาเป็นภาพชุกกกำลังอ่านหนังสือ
เบื้องหลังชุกกเป็นรถม้าและม้าที่พระเวสสันดรยกให้
พราหมณ์อีกคนหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นอยู่ข้าง ๆ คือ ชุกก
นั่นเอง

ตอนทางซ้าย เป็นพระนางมัทรีอยู่ในป่ากับ
ฝูงกวางพร้อมทั้งกัณหาและซาลีซึ่งอยู่ถัดออกมาทาง
ซ้ายสุดของแถว

นอกจากที่วิหารเหนือหรือดิวังกะแล้ว
ในประเทศลังกายังพบภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง
มหาเวสสันดรชาดกอีกแห่งหนึ่งในภาคใต้ตอนล่างของ
ลังกา คือ ที่มุลกิริคัล ราชมหาวิหาร ซึ่งมีอายุอยู่ใน
พุทธศตวรรษที่ 24 การวาดภาพใช้สีต่าง ๆ เช่น สีเขียว

¹⁹ กรมศิลปากร. (2525). *ภาพพุทธประวัติและชาดกจากวิหารในศรีลังกา*. พิมพ์ในโอกาสจัดนิทรรศการพิเศษเพื่อ
ถวายพระภิกษุสามเณรในเทศกาลเข้าพรรษา ประจำปี 2525. หน้า 13.

น้ำตาล เป็นภาพตอนที่พระเวสสันดรยกช้างปัจจัยนาคให้แก่ผู้มาขอ มีลักษณะแสดงภาพตามความจริงแบบอรรถนิยมมากกว่าลักษณะสัญลักษณ์นิยม และมีการใช้รายละเอียดของสถานที่และภาพแวดล้อมในการแสดงภาพ ต่างกับภาพแคนดิยันซึ่งพื้นที่ภาพตอนหลังจะเป็นเพียงภาพลวดลายหรือรูปดอกบัว²⁰

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องมหาเวสสันดรชาดก
ที่มุกสิกิริคัล ราชมหารวิหาร ลังกา
พุทธศตวรรษที่ 24

มหาเวสสันดรชาดกในชวา

ศูนย์กลางของพุทธศาสนาแห่งแรกในเอเชียอาคเนย์อยู่ที่อาณาจักรศรีวิชัยซึ่งมีเมืองหลวงอยู่บนเกาะสุมาตรา และมีอำนาจเหนือเกาะชวาและคาบสมุทรมลายู ราวพุทธศตวรรษ 1300-1400 มีราชวงศ์สำคัญคือราชวงศ์ไศเลนทร์ ผู้อุปถัมภ์ลัทธิมหายาน ราชวงศ์นี้เดิมครอบครองอยู่บนเกาะชวาภาคกลาง ต่อมาจึงย้ายอาณาจักรศรีวิชัยไปอยู่บนเกาะสุมาตรา ฉะนั้นในภาคกลางของชวาจึงมีศาสนสถานสำคัญมากมาย ศาสนสถานที่มีการสลักภาพชาดกเรื่องมหาเวสสันดรคือ บุโรพุทโธ

บุโรพุทโธ เป็นศาสนสถานที่สูงขึ้นตามคติลัทธิมหายาน เป็นสถาปัตยกรรมที่มีความงดงามลักษณะเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่สร้างขึ้นเป็นชั้น ๆ อย่งได้สัดส่วน เป็นเครื่องหมายแสดงถึงมณฑลของจักรวาลฐานแบ่งออกเป็น 5 ชั้น ฐานแต่ละชั้นมีภาพสลักตามระเบียบ ที่ผนังด้านในของระเบียงชั้นที่ 1 ซึ่งสูง 3.66 เมตร ประดับด้วยภาพสลักซ้อนกัน 2 แถว แต่ละแนวสูงประมาณ 1 เมตร ประกอบด้วยภาพสลักแนวละ 120 ภาพ ระหว่างภาพแต่ละภาพมีลายก้านขดคั่น ภาพแนวบนแสดงถึงพุทธประวัติตามคัมภีร์ลิลิตวิตร คือปฐมสมโพธิฝ่ายมหายานไปจนกระทั่งถึงตอนปฐมเทศนา ภาพแนวล่างเกี่ยวกับเรื่องชาดกและเรื่องในนิยายอวทานที่ผนังด้านในของระเบียงชั้นล่างสุดถัดจากชั้นที่ 1 เป็นชั้นเดิมจมอยู่ในดิน สลักเป็นภาพชาดกอีก โดยแนวบนมีทั้งหมด 372 ภาพซึ่งรวมทั้งมหาเวสสันดรชาดก

²⁰กรมศิลปากร. (2525). แหล่งเดิม. หน้า 16.

ด้วย ชาดกชั้นนี้ได้เค้าโครงเรื่องมาจากชาดกมามลาของท่านอารยศูร²¹

เวสสันดรชาดกในประเทศกัมพูชา

จากศาสนสถานของขอมในกัมพูชา และในประเทศไทย ทำให้เราทราบว่ามิกษัตริย์ขอมที่มีชื่อเสียงองค์หนึ่งนับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของขอมและเป็นผู้สร้างปราสาทบายนที่มีภาพสลักประดับเป็นเรื่องราวต่าง ๆ เช่น เตมียี่ ลามะ เวสสันดร และที่ยังตีความได้ไม่ชัดได้แก่เรื่องนารทและวีรบุรุษทิต ซึ่งส่วนใหญ่เป็นทศชาดก ภาพเหล่านี้มีอายุราว พ.ศ. 1720-1780

บทสรุป

การทำภาพชาดกเรื่องต่าง ๆ เป็นที่นิยมกันมากในประเทศอินเดีย ทั้งนี้เพราะอินเดียเป็นแหล่งกำเนิดพุทธศาสนา การทำภาพชาดกในอินเดียเริ่มขึ้นในศิลปะแบบอมราวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 7-9 ในแถบอินเดียภาคกลางและภาคใต้โดยทำเป็นภาพสลักที่ประตูทางเข้าศาสนสถาน และนิยมทำกันอีกครั้งในศิลปะแบบคุปตะโดยทำเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาและอิทธิพลทางศิลปะเผยแพร่ออกไปในดินแดนต่างๆ ทำให้มีการนิยมทำภาพจิตรกรรมและประติมากรรมชาดก เช่น ในประเทศไทย ประเทศพม่า ส่วนในชวา กัมพูชา ไม่เป็นที่นิยมทำ ทั้งนี้เพราะในชวา และกัมพูชา นับถือพุทธศาสนาในช่วงระยะเวลาอันสั้นและเป็นลัทธิมหายาน ดังนั้น จึงมีภาพชาดกเหลืออยู่ปัจจุบันนี้ไม่มากนัก

²¹ มจ. สุภัทรทิศ ดิสกุล. ศิลปอินเดีย. หน้า 15-16.

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2518). **ทศชาติฉบับความย่อ**. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระพินิจสมาจาร อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี. ม.ป.ท.
- _____. (2525). **ภาพพุทธประวัติและชาดกจากวิหารในศรีลังกา**. พิมพ์เพื่อถวายพระภิกษุสามเณรในเทศกาลเข้าพรรษา ประจำปี 2525. กรุงเทพฯ : ศรีบุญพับลิเคชั่น.
- กรมศึกษาธิการ. (2515). **มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์**. พระนคร : CURUSA.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2501). **ตำนานเทศน์มหาชาติ**. พระนคร : พระจันทร์.
- พระธรรมโกศาจารย์. (2513). **ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก**. พระนคร : เจริญชัยการพิมพ์.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2517). **พุทธศาสนนิทานที่จุลประโทน**. พระนคร : พระจันทร์.
- สินชัย กระบวนแสง. (2520). “ภาพชาดกในอุโมงค์วัดศรีชุม สุโขทัยเมืองเก่า,” ใน **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร**. ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 เดือนตุลาคม-ธันวาคม พ.ศ. 2520. พระนคร : การศาสนา.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2515). **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน เล่ม 1, 4, 5**. พระนคร : เกษมบรรณกิจ.
- สุภัทรรติศ ดิศกุล, ม.จ. (2518). **ศิลปอินโดนีเซีย**. พระนคร : CURUSA.
- _____. (2511). **ศิลปอินเดีย**. พระนคร : CURUSA.
- เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป. (2500). **ลัทธิของเพื่อน**. พระนคร : รุ่งเรืองรัตน์.
- Bachhofer Ludwig. (1929). **Early Indian Sculpture**. Vol. 1. Florance.
- Boisselier Jeans. (1976). **Thai Painting**. Switzerland.
- Coomaraswamy Anandak. (1956). **La Sculpture de Bharhut**. Paris.
- Cunningham A. (1962). **Stupa of Bharhut**. Delhi.
- Ghosh, A. (1976). **Ajanta Mural**. Calcutta.
- Godakimbura C.E. (1969). **Mural at Tivanka Pilimage**. Columbo.
- India Ministry of Information and Broadcasting. **The way of the Buddha**. Bombay.
- Mitra Debala. (1973). **Sanchi**. Delhi.
- Singh Madanjeet. (1965). **Ajanta**. Switerland.
- Wray Elizabeth. (1972). **Ten Lives of Buddha**. New York.